

## II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MİZAH BASININA GENEL BİR BAKIŞ

Ayşe DEMİRBACAK\*

### Öz

19. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı basın faaliyetlerinin arttığı bir dönem olmuştur. Bu basın faaliyetleri içerisinde mizah basını da önemli bir yer işgal etmiştir. Dönemin sonlarına doğru uygulanan sıkı denetim ve yasaklamalardan en çok etkilenenlerden biri de hiç şüphesiz mizah basınıdır. Bu yasaklamalar II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar devam etmiştir. Bu dönemde basın yayın hayatında önemli bir artış olmuştur. Bu nedenle yeterince deneyime sahip olmayan kişiler sektöre girmiştir.

Bu çalışmada, II. Meşrutiyetin ilanı ile basında meydana gelen artışın ve sonrasında yayın hayatına başlayan Davul, Boşboğaz ile Güllabi, Karagöz, Geveze, Dalkavuk, Kalem, Cem, Eşek, Falaka gazete ve dergilerin künyelerinde ki bilgilerden hareketle tanıtımları yapılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Basın, Mizah Basını, II. Meşrutiyet, Davul, Bosbogaz ve Güllabi, Karagöz, Geveze, Dalkavuk, Kalem, Cem, Eşek, Falaka

### AN OVERVIEW OF THE HUMOR PRESS IN THE II. CONSTITUTIONAL PERIOD

#### Abstract

The second half of the nineteenth century was a period when the Ottoman press activities increased. The humor press occupies an important place in these press activities. One of the most affected by strict controls and prohibitions towards the end of the period is undoubtedly the press of humor. These prohibitions continued until the proclamation of the constitutional monarchy. Thus, people who do not have enough experience have led to entry into the sector. Due to this situation, a complicated period has started in the life of the press.

In this study, II. The announcement of the constitutional monarchy will be followed by the introduction of the increase in the press and the information in the headlines of the newspapers, magazines, magazines and magazines that have been published.

**Keywords:** Press, Humor Press, II. Constitutional Monarchy, Davul , Bosbogaz and Güllabi, Karagöz, Geveze, Dalkavuk, Kalem, Cem, Eşek, Falaka

### Giriş

Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa teşebbüsü İspanyadan gelen Museviler ile başlamıştır. Böylelikle ilk matbaa teşebbüsü meydana gelmiştir. Ardından Ermeniler 1567'de, Rumlar ise ilk matbaasını 1627'de kurmuşlardır. Osmanlı Müslümanlarının ilk matbaası ise 1726 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştur.<sup>1</sup>

Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında II. Mahmut'un *Takvîm-i Vekâyi* adlı

---

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, e-posta: aysedemirbacak@gmail.com

<sup>1</sup> Cihat Tanış, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınının Bir Temsilcisi: Falaka Gazetesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C: 58, 2017, s.374.

resmî gazetenin yayımlanmasıyla beraber basın hayatı gelişim göstermeye başlamıştır. 1828'de Mısır'da yayımlanan *Vekâyi-i Mısıryye'den* ve İzmir'de yayımlanan Fransızca gazetelerin Avrupa'da uyandırdığı yankılardan etkilenen II. Mahmut, toplumu Batı yönünde değiştirmek için gazeteyi bir modernleşme aracı olarak görmüştür. Bu görev sonucu Osmanlı'da gazetenin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ile siyasal alandaki modernleşme çabaları eş zamanlı olmuştur. Bu noktada *Takvîm-i Vekâyi'nin* yayımlanması, padişahın siyasal tutumuyla örtüşen bir adım olarak dikkat çekmiştir.<sup>2</sup>

İlk gazetenin yayımını takip eden dönemde, Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu sıkıntılı duruma çare bulmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Tanzimat Fermanı olarak adlandırılan ve bir çeşit kanuni düzenlemenin yürürlüğe konulması sürecidir. Tanzimat dönemi, Türkiye'de, gazeteciliğin işlevlerinin gerçek anlamda yerine getirilmesi içinde önem arz etmektedir. Bu dönemde birçok kanuni düzenleme yapılarak basın yayın alanındaki sınırlar belirlenmiştir. Başka bir ifade ile<sup>3</sup> Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde çeşitli kanun ve düzenlemelerle devlet tarafından kontrol altına alınmak istenen basın, II. Meşrutiyet dönemine kadar işlevini tam olarak yerine getirememiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde artan baskılar sonucu gazetecilerin birçoğu yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde yurtdışında örgütlenen muhalif basın önemli bir güç haline gelmiştir.<sup>4</sup>

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte birçok alanda olduğu gibi basın alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Meşrutiyetin ilan edildiği günün hemen akşamında gazeteciler İstanbul'da bir araya gelerek sansür memurlarını gazetelerine almama kararı almışlardır.<sup>5</sup>

II. Meşrutiyet döneminde basın'daki sansürün ortadan kalması ve yayıncılık hayatının gelişmesiyle birlikte mizah dergilerinin sayısında da bir artış yaşanmıştır, birçok mizah dergisi karikatürlerin yanı sıra yazılarıyla da mizahi bir ortam yaratma konusunda başarılı olmuştur. Bu dergiler sadece günlük olayları sayfalarına aktarmayıp, hükümete yönelik eleştirilerini de mizahı bir üslupla dile getirmişlerdir.<sup>6</sup>

---

<sup>2</sup> Servet Tiken, "Cenevre de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *A.Ü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, C:53, 2005, s.404.

<sup>3</sup> Belkis Ulusoy Nalcioğlu, "Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basının İlkleri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü*, s.253.

<sup>4</sup> Mehmet Bozaslan, "II. Meşrutiyet Mizah Basınına Bir Örnek: Eşek Gazetesi", *Journal of History and Future*, 2/3, 2016, s. 156 .

<sup>5</sup> Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglelere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi*, 2014, s.82.

<sup>6</sup> Mehmet Asım Us hazırlayan: Seval Şahin, *Karikatür II. Meşrutiyet Döneminin Ünlü Simaları*, Dergah Yayınevi, 2019, s. 14-15.

## 1. Mizah Kavramı ve Osmanlı da Mizah Basının Gelişimi

### 1.1. Mizah Kavramı

Türkçede eğlence, alay, şaka, latife gibi anlamlara gelen mizah, insanlığın varlığından beri çeşitli yollarla kendini göstermiş olan güldürü öğelerinin toplamına verilen isimdir. Böylelikle mizahın kökeninin çok eski tarihlere kadar uzandığı söylenebilir.<sup>7</sup> Latineden İngilizceye geçen ve daha sonra da İngilizceden kıta Avrupa'sına aktarılan "humour" kelimesinin, tıp bilimine dayanan tarihinin ve adı tam olarak konulamayan bir yapısının olduğu bilinmektedir. Humour kelimesinin Türkçe karşılığı mizahtır.<sup>8</sup>

Öte yandan mizahın ne olduğu üzerinde çalışmalar yapan filozoflar ve bilim insanları, gülmenin sanatlı şeklinin mizah olduğu sonucuna varmışlardır. Tamamen insana dayalı olan mizah sanatı, doğal olarak insanların ilgisini çekmiş, araştırmalara konu olmuştur. Yazarlar ve filozoflar, mizah kavramıyla en eski çağlardan bu yana ilgilenmişler; bu kavrama gerçekçi, metafizik, edebî ya da mantıksal açılardan yaklaşım farklı tanımlar getirmeye çalışmışlardır. Mizah kavramı farklı alanlarla ilgili olduğu için mizahın tanımı da gittikçe genişlemiştir.<sup>9</sup>

Mizah ve karikatürlerin amacı, olağanüstü şartlar altına söylenemeyenleri, gülme ve düşünme edimiyle harmanlayarak ortaya koymaktır. Düşündürücü ve eğlendirici bir yanı olduğu kadar dönemlerinin entelektüel birikimini de ortaya koyan karikatürler, resmi belgelerin yazdığının dışında, olayların yaşandığı dönemin birey ve toplum ölçekli genel havasını vermek açısından son derece önemli tarihi araştırma materyalleri olarak nitelendirilebilir. Karikatürler, olayların yaşandığı dönemin, resmi belgelerin yazdığının dışında dönemin birey ve toplum ölçekli genel havasını vermek açısından son derece önemli tarih araştırma materyalleridir. Öte yandan tarih araştırmalarında, konuyu değişik yönleriyle incelemek ve en azından incelenen dönemde, kamuoyunun konulara bakış biçimini irdeleyebilmek açısından gülmece dergilerinin önemli bir yeri vardır.<sup>10</sup>

Mizah; yaşamı daha cazibeli bir hâle dönüştürebilme adına, tüm türlerini kullanarak yerleşik otoriteyi ve kabullenilemeyen tüm otoriter mekanizmaları

---

<sup>7</sup> Merve Ünver, *Eski Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 1.

<sup>8</sup> Azem Sevindik, "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Üzerinden Türk Mizahının Gelişimi ve Bugünü", *ASOS Journal*, 5/58, 2015, S.368.

<sup>9</sup> Esengül Eşiğül, *Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, s. 1.

<sup>10</sup> Fevzi Çakmak, *Karagöz Mizah Dergisi Sütunlarında I. Dünya Savaşı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2015, s. 362.

yok etme çabasıdır. Bu yüzden, her ne sebeple olursa olsun şikâyet etmeyi kafasına koymuş bireyin başvuracağı olgu, mizah olmuştur. Bu anlamda, mizahı içgüdüsel bir başvuru alanı olarak kabullenmekle birlikte, mizahın pek çok savunma mekanizmasına nazaran şikâyeti değerlendirip talebe yönelik bakış açısı sunabilmesi bakımından işlevselliği belirtilmelidir.<sup>11</sup>

Mizah, başkaldırmak için, tarihi kaydetmek için, bazen meydana gelen kabullenilmesi zor olayları alay yoluyla hafifletmek için, ama kesinlikle güldürmek için kullanılan pek çok unsurun bir araya gelmiş bütünüdür. Dolayısıyla kıvrak bir zekâ gerektirir. Hem herkesin anlayabileceği hem de kimsenin anladığını dile getirecek cesareti gösteremeyeceği bir kurguyla, en ince detayına kadar işlenmelidir.<sup>12</sup>

Gündelik hayattan beslenen ve toplumun gündelik hayat pratiklerini tanımlama, bu pratiklerin geçirdikleri değişimin tespit edilmesi noktasında araştırmacılara önemli bir kaynak olarak hizmet etme işlevine sahiptir. Bunun yanı sıra Türk Basın Tarihi'nin başlangıcından itibaren gazete ve dergilere haber verme işlevinin yanında yüklenen "halkı eğitme aracı" olma misyonu çerçevesinde mizah dergilerinin incelenmesi toplumun zihniyet haritasının ortaya konulmasında da yeni yaklaşımlar ve olanaklar sunmaktadır.<sup>13</sup>

## 1.2. Osmanlı'da Mizah Basınının Gelişimi

Osmanlı mizahı uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte yazılı mizah, 19. yüzyılda başlamıştır. Osmanlı Devletinde ilk mizah dergisi, Hovsep Vartan Paşa tarafından çıkarılan "Boşboğaz Bir Âdem" olmuştur. Bu dergi Ermeni harfleriyle Türkçe olarak İstanbul'da 1852 yılında yayınlanmıştır. Türk basınında ilk süreli mizah yayını ise 1868 yılında Ali Reşat ve Filip Efendi tarafından kurulan Terakki Gazetesi'nin mizah ilavesidir. Yine Terakki Gazetesi tarafından yayımlanan ikinci mizah ilavesi de haftanın iki günü yayınlanan Letaif-i Asar'dır. İçinde karikatürün de olduğu bu yayınlar Türk yazılı mizahının öncüleri olmakla birlikte dönem içindeki dergilerin de karışımını oluşturmuştur.<sup>14</sup> Bu denemelerden sonra Diyojen'in yayımlanmasıyla beraber ilk müstakil mizah gazetesi çıkmıştır. Bu gazetede Namık Kemal, Ebüzziya Tefvik gibi dönemin birçok aydını imzasız yazılar yazmıştır. Diyojen'in kapatılmasının ardından Kahkaha, Geveze, Latife, Hayal isimleri ile birçok mizah dergisi yayın hayatına girerek Osmanlı mizah basınına geliştirmiştir. Mizahın kullandığı sivri

<sup>11</sup> Zeynep Kamiloğlu, *2002-2011 Dönemi Türk Siyasetinde Mizah*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara, 2014, s.5.

<sup>12</sup> M. Ünver, "Eski Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası", s.8.

<sup>13</sup> Gökhan Demirkol, Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki, *Akademik bakış*, 10/19, 2016, s.142.

<sup>14</sup> M. Bozaslan, "II. Meşrutiyet Mizah Basınına Bir Örnek: Eşek gazetesi", s.157.

dil, eleştirel bakış ardından sansürü ve gazete kapatma cezalarını gündeme getirmiştir.<sup>15</sup>

Nitekim 1877 yılında meclise sunulan bir kanun tasarısıyla mizah gazete ve dergilerinin yayımlanması padişahın iradesiyle yasaklanmıştır. Bu yaptırım, mizah basınına yönelik en kapsamlı tedbir olarak basın tarihindeki yerini alır. Daha önce mizah dergi ve gazetelerine ferdî olarak uygulanan kapatma kararı, bu kez topyekûn bir hâl alarak yayınların bütününe kapsar.<sup>16</sup> Bunun için önce Sadrazam Ethem Paşa'ya 1877 yılında konu ile ilgili bir tebliğ yayımlanmıştır. Bu tebliğde, mizah gazetelerinin görevlerini suiistimal ettikleri, herkes ile ilgili aleyhte yayın yaptıkları, kanunen ceza gerektirecek yazı ve resimler yayınladıkları aktarılmıştır. Ayrıca, Kanun-i Esasi'nin mizah gazetelerinin yaptıkları bu yayınları cezalandırmada yetkin olduğu bildirilmiştir. Ardından da Osmanlı-Rus Harbi neden gösterilerek basın alanına kısıtlama getirilmiş, hiçbir mizah gazetesine imtiyaz verilmemiştir.<sup>17</sup>

Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi adlı eserinde sansürü üç grupta incelemiştir. Bunlardan ilki Türkçe ve azınlıkların dilleriyle çıkardıkları dergi ve gazetelerin sansürüdür. Bu yayınların denetime tabi tutulması için 1878'de bir sansür heyeti kurulmuş, bu kurul İç İşleri Bakanlığı'ndaki İç Basın Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Gazetede bir yazı yayınlamadan önce yazı müdürleri bu yazıları Sansür Kurulu'na sunmuşlardır, sansür memurları gerekli gördükleri kelime, paragraf ya da yazıyı çıkardıktan sonra yazı yayınlatabilmiştir. Sansüre uygulanan ikinci grup ise Türkiye'ye dışarıdan gelen yabancı dillerde basılan gazetelerdir. Bu yayınların denetlenmesi görevini ise Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü üstlenmiştir. Yabancı ülkelerden gönderilen yayınlar öncelikle burada bir denetimden geçirilip sonrasında da ülkeye girişine izin verilmiştir. Üçüncü olarak da sansüre tabi tutulan grup ise yerli ve yabancı kitaplardır. 1880 yılında Maarif Bakanlığı'na bağlı olarak Encümen-i Teftiş ve Muayene Teşkilatı kuruldu. Bu kurul da kitapların denetiminden sorumlu idi.<sup>18</sup>

19.Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Jön Türk hareketi ile mizah ve karikatür artık sürgün dönemine girmiştir. Jön Türk hareketi, mizah basınına özellikle de karikatürü güçlü bir silah olarak görmüş ve bunu ustaca kullanmıştır. Ülke dışına çıkan Jön Türkler gittikleri ülkelerde ağır hiciv ve yer

<sup>15</sup> Cihat Tanış, "II. Meşrutiyet Döneminde Mizah: Dalkavuk Gazetesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7/4, 2018, s.2538.

<sup>16</sup> S. Tiken, "Cenevre de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", s. 405.

<sup>17</sup> Ebru Davulcu, II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet:El Üfürük-El Üfürük'e Zeynen Körük- Ton Ton Risalesi- Çıngıraklı Tatar- Mahkum, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,8/37, 2015, s. 859.

<sup>18</sup> H. Topuz, " II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi", s.54-55.

yer Abdülhamit'e hakaretler içeren karikatürlerle birlikte mizah dergileri yayınlamışlardır.<sup>19</sup> II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, basına büyük serbestlik getirmesine karşılık, bu süreç gazetecilikle hiç ilgisi olmayan kişilerin de gazete çıkarmalarına zemin hazırlamıştır. Büyük bir çoğunluğunun gazetecilik üzerine deneyim sahibi olmadığı bu kişilerin sadece kişisel düşüncelerini ifade etmek için gelişigüzel yayın yapmaya kalkmaları, basın alanında tam bir kargaşaya yol açmıştır. Bu durumun etkisiyle basın hayatına tam bir kaos ortamı hakim olmuştur. Gazete çıkaranların, zengin olmak, makam mevki elde etmek, kendini rahatça ifade edebilmek, güç sahibi olmak ve vatan millet sevgisi gibi çok farklı gayelerle bu işe soyundukları göz önüne alındığında bu kaos daha iyi anlaşılabilir. Diğer yandan yeni çıkan gazeteler, hem uzun süre hayatta kalabilmek hem de istediklerini elde edebilmek için en güçlü olanın yanında yer almayı tercih etmişlerdir.<sup>20</sup>

## 2. II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan Muhtelif Mizah Basınından Örnekler

II. Meşrutiyet dönemi mizahı, genel anlamda Osmanlı dönemi mizahına aykırıdır. Ancak oluşan politik atmosfer sayesinde daha rahat hareket edebilmiştir. Bu açıdan Meşrutiyet, mizahta köklü değişikliklere neden olmuş; ancak geleneklerini oluşturacak zaman bulamadan kendini siyasi çalkantıların içerisinde bulmuştur. Meşrutiyet dönemi Türk mizah ve hicvi savaşların ve yenilgilerin içinde, acı ve buruk bir mizah ve hiciv olmuştur. Mizahın tadı ya az keskin hicivler olarak belirmiş ya da boş vermenin, avunmanın mizahı olmuştur.<sup>21</sup> II. Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bunların çok azı uzun süre dayanabilmiş, bazıları birkaç sayı yayımlandıktan sonra bazıları ise üç beş ay çıktıktan sonra kapanmıştır.<sup>22</sup> Bu yayınlardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

### 2.1. Davul Gazetesi

Davul gazetesi Meşrutiyet'in ilanından hemen önce 23 Temmuz 1908 İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. İmtiyaz sahibi Hasan Vâsıf Bey olan Davul gazetesinin başyazarı Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'dir. 1908 – 1909 yıllarında haftalık olarak yayınlanan bu mizah ve hiciv gazetesinin her sayısı 16 sayfa olup yayım hayatını sadece 24 sayı devam ettirebilmiştir. Davul

<sup>19</sup> Emine Şahin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı da Mizah Basını", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2, s.28.1

<sup>20</sup> Salih Seyhan, II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler, *Turkish Studies*, 8/3, 2013, s. 496.

<sup>21</sup> Fikret Ulucan, "Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", *KSBD Süreli Yayınlar Özel Sayısı*, 2015, s. 15.

<sup>22</sup> H. Topuz, "Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi", s.84.

gazetesinde; siyasi hadiselerle ilgili polemiklere, okuyucu mektuplarına ve bunlara verilen cevaplara, diğer gazete ve dergilerden gelen yazılara ve bunlara verilen cevaplara da rastlanılmaktadır. Lakin bunlardaki espriyi, mizahı, hicvi tam manasıyla anlayabilmek için o tarihlerdeki günlük Davul'da bütün bunlardan başka sosyal ve siyasal hadiselerle ilgili fakat bilhassa bürokrasi ve olayları iyi bilmek, idari kadrolardaki devlet adamlarını her yönüyle tanımak, Davul ile aynı yıllarda neşredilen diğer gazete ve dergileri de incelemek gerekmektedir.<sup>23</sup>

## 2.2. Boşboğaz ile Güllabi Gazetesi

6 Ağustos 1908'de kurulan Boşboğaz ile Güllabi, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yayınlanmış etkili ilk mizah gazetesidir. 14 Aralık 1908'e kadar süren dört aylık ömrü esnasında 8. sayısında yayınlanan askerliğe dair bir yazı nedeniyle Harbiye Nezareti'nce hakkında takibat talebinde bulunulmuştur. Hüseyin Rahmi tarafından 27 Ocak 1909'da Boşboğaz ile Güllabi'nin imtiyazı Mahmut Nedim Bey'e verilmiş ve gazete basın yayın hayatından çekilmiştir. Boşboğaz "yerli yersiz konuşan, geveze"; Güllâbi ise "akıl hastanelerindeki hademelere verilen ad", sıfat olarak da "kurnaz ve açığöz" anlamlarına gelmektedir.<sup>24</sup>

Gazetenin yayıncısı Tüccarzâde İbrahim Hilmî, sahibi ise Hüseyin Rahmi'dir (Gürpınar). Muharrirleri Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi'dir. Toplamda 36 sayı çıkmış olan gazetenin ilk sayısı 6 Ağustos 1908'te son sayısı ise 14 Aralık 1908'te yayınlanmıştır. Haftada iki defa Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmaktadır. Gazetede pek çok düzenli sütunla birlikte düzensiz yazılar da bulunmaktadır. Düzenli sütunlar Muhâvere, Muktebesât, Muharrerât, Havadis, Telgraf ve Mektuplar/Şehir Mektubu başlıklarıyla yayınlanmıştır. Bu sütunlarda güncel, siyasi, edebi, sosyal, iktisadi konular kimi zaman kurmaca eşliğinde kimi zaman da yorum katılarak mizahi bir üslupla okuyucuya sunulmuştur. Pek çok yayının çıktığı bir dönemde Boşboğaz ile Güllabi'nin yayın hayatına atılmasıyla coşkulu hürriyet savunucuları arasında yer alacağı, ancak nasihat veren, ciddi, mantıklı, süslü bir üslup yerine aklıdan geçeni söyleyerek okurun zihninin eğlendirileceği ifade edilmektedir. Boşboğaz ile Güllabi'nin sözlerinde "kötü niyet" olmadığı, sitem ve şakanın ağır bastığı da ifadeye eklenmiştir.<sup>25</sup>

Meşrutiyet taraftarı olan gazetede işlenen konular iki ana başlığa ayrılmaktadır: Eski devrin eleştirisi ve yeni devir. Eski devrin eleştirisinde;

<sup>23</sup> F. Ulucan, "Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", s.17-21.

<sup>24</sup> Tarık Aydın, *Boşboğaz ve Güllabi*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2017, s.13.

<sup>25</sup> T. Aydın, "Boşboğaz ve Güllabi", s.14-20.-22.

basına sansür, gazete kapatmalar, gazetecilerin cezalandırılması, hafiyelik, jurnalcilik, eski devrin bazı önde gelen isimleri ve donanmanın tersaneye çekilmesi ele alınan başlıca konular olmuştur. Yeni devirle ilgili olarak ise ağırlıklı olarak basın hayatı konu edilmiştir. Bu bakımdan gazeteciliğin moda olması, çok sayıda gazetenin yayınlanması, gazeteciler arasındaki kalem kavgaları, gazete yazılarının içeriksizliği, Fransızca ve Arapça yabancı sözcüklerin kullanımı ile ağır ve anlaşılması zor üslup ele alınmıştır. İç siyasete dair yazılarda ise yeni hürriyetçi kurumların meydana çıkması, tramvay ve demiryollarının durumu, eski devir memurlarının Meşrutiyet devrindeki konumları gibi konulara ağırlık verilmiştir. Toplumsal konuların siyasî konulara göre daha az yer tuttuğu gazetede vapur ve şimendiferlerde yüksek sesle konuşulması, kız okullarının sayısının artırılması, kadın cemiyetleri ve gazeteleri ele alınan başlıca konulardır. Dış siyasette ise Balkanlar'ın durumu ve Avusturya-Bulgaristan mallarının boykotu işlenmiştir. Boşboğaz ile Güllabi'de yayınlanan imzasız 71 karikatürde de aynı konular ele alınmıştır.<sup>26</sup>

### 2.3. Karagöz Mizah Dergisi

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan hürriyet ortamı basın yayın hayatını hareketlendirmiş ve kısa süre içerisinde yüzlerce gazete dergi yayınlanmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de ilk Türk karikatürcülerinden Ali Fuad Bey'in çıkarmaya başladığı Karagöz dergisidir. 40 yıldan (10 Ağustos 1908-26 Ocak 1935 ve 14 Şubat 1935-1950) uzun bir süre yayın hayatında kalabilen bu mizah dergisi hem Osmanlı devletinin son dönemine hem de Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiştir.

Halk kültürüne dayalı bir mizah anlayışına sahip olan derginin özelliği Karagöz ve Hacivat'ı güncel, toplumsal ya da siyasal konularda, alaylı bir dille konuşturmasıdır. Tasvirici bir karikatürcü olarak nitelenen Ali Fuad Bey çizdiği karikatürlerin altındaki yazılar ile vermek istediği mesajı okuyucuya ulaştırırdı. Haftada iki gün çıkan Karagöz halka dönük bir mizah dergisidir. Bol karikatür içeren sayfalarında olayları halkın anlayabileceği sade bir üslupla işlemiştir. Bu üslubuyla halktan büyük beğeni toplamıştır.<sup>27</sup>

### 2.4. Geveze Gazetesi

İmtiyaz sahibi Kirkor Faik olan Geveze Gazetesi 15 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanmaya başlanmıştır. İlk cildi 63 ve ikinci cildi 52 sayı olmak üzere 1908-1909 yılları arasında 115 sayı çıkmıştır. Bu itibarla meşrutiyet

<sup>26</sup>T. Aydın, "Boşbogaz ve Güllabi", s.67.

<sup>27</sup> Kadir Talip Türk, *Türk Siyasal Alanında Politik Mizah*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 76.



döneminin uzun ömürlü gazetelerinden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.<sup>28</sup>

Geveze Gazetesi'nin iki cilt, 115 sayılık yayın ömrünün ilk bölümünde muhtevayı siyasî, gündelik haberlerle mizahî unsurlar oluştururken, ikinci bölümünde haber kısmı asgari düzeyde tutulup edebî unsurlar ile sosyal hayata ait detaylar, karikatürler ve yine mizahî unsurlar daha fazla görülür. Geveze Gazetesi siyasî yönü ağır basan bir gazete olsa da gazetede muhtelif konular ile ilgili yazılara rastlamak da mümkündür. Edebiyattan tiyatroya, boykottan bilmeceye, günlük haberlerden mizahî fıkraya kadar birçok türde yazı mevcuttur. Gazetenin mizahî unsuru genelde siyasî unsurunu destekler niteliktedir ve İkinci Abdülhamit ile istibdat devrine yönelik olumsuz, eleştirel bakış açısı mizah ile desteklenerek okuyucuya sunulmuştur.<sup>29</sup>

### 2.5. Dalkavuk Gazetesi

Gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Mahmut Kenan'dır. Dalkavuk 12 Ağustos 1908 tarihinde aldığı iznin ardından 12 Eylül 1908 ilk sayısını çıkarmıştır. Son sayısı ise 6 Mart 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Dalkavuk'un ilk 14 sayısı haftada bir defa Cumartesi günleri çıkarken 14 ile 24. sayısı Perşembe günleri çıkmıştır.<sup>30</sup>

Daha çok memur ve okumuş kesime hitap eden gazete ilk sayısından itibaren mizahın gereği olarak hiciv dolu bir yayın politikası sergilemiştir. Ara ara başka gazetelerden alıntılar yapıldığı da olmuştur. Mahmut Kenan Dalkavuk'taki birçok karikatürün altına imzasını atmaktan çekinmemiştir. Dalkavuk kendi döneminin siyasi havasını ve güncel konularını sayfalarına aktarmayı başarabilmiştir. Bu yönüyle döneminin diğer mizah gazeteleriyle benzer bir yayın politikası izlemiştir. Politika ile ilgili başlıklarda bu durum net bir şekilde görülmektedir.

Dalkavuk'un üzerinde durduğu önemli noktalar olmuştur. Taze Havadis, Tensik-i Maaşat başlıkları altında güncel olaylar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümler altında birçok sayı da yayınlanmıştır. Bu sayılardan birinde yer alan Evvelce Yok İdi başlığı altında II. Abdülhamit dönemine eleştirel yaklaşırken, Ansiklopedi başlığı altında döneminin diğer basınına atıf yapılmıştır. Bilmece Hali ve Resim Müsabakası başlığı altında ise mini yarışmalar düzenlenerek okuyucunun eğlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Dalkavuk dönemin mizah anlayışı bağlamında sosyal ve siyasal hayatı sütunlarına taşımış ve bu yolla bir mizah

<sup>28</sup> Yakup Çelik, " II. Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi: Geveze", *Karadeniz*, sayı-35, 2017, s.31.

<sup>29</sup> Y.Çelik, s. , " II. Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi: Geveze", 22, 34-35.

<sup>30</sup> Cihat Tanış, " Dalkavuk Gazetesi", s. 2539.

gazetesine yaraşır yayın politikası izlemiştir.<sup>31</sup>

## 2.6. Kalem Dergisi

Kalem Dergisi 3 Eylül 1908 – 29 Haziran 1911 tarihleri arasında 130 sayı yayınlanmış haftalık süreli yayındır. Dergi ufak kesintilerin dışında neredeyse her hafta eksiksiz olarak yayınlanmıştır. Dergideki yazıların önemli bir kısmı isimsiz olarak kaleme alınmıştır. Altında imza bulunan yazıların yine büyük çoğunluğu müstear adlarla kaleme alınmıştır. Dönem itibariyle, yazarların müstear ad kullanmış olmalarının iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki ve önemli olanı devam etmekte olan istibdat korkusudur. Her ne kadar istibdat son bulmuş ve basın özgür kalabilmişse de halkta hala istibdattan kalma korku ve tedirginlik vardır. İkinci ve diğer nedense, günlük hayatta diğer gazetelere makaleler yazmakta olan şair ve yazarların, içinde buldukları geçim sıkıntısını bir nebze olsun rahatlatılmak adına, mizah gazetelerinde yazmaya başlamalarıdır. Bu durumdaki yazarlar, prestijlerinin sarsılmaması adına mizah dergilerindeki yazılarını müstear adlarla kaleme almayı tercih etmişlerdir.<sup>32</sup>

Derginin hemen hemen bütün sayılarının ilk ve son sayfalarında tam sayfa birer karikatür bulunmaktadır. Derginin adı ön kapakta Arap harfleriyle, arka kapakta Latin alfabesiyle yazılmıştır. Derginin ön ve arka kapaklarında adının yanında künyesi de yazılıdır. Bu künyede derginin numarası, imtiyaz sahibi, yayın tarihi, idarehanesinin yeri, abonelik bedeli, dergi bedeli gibi bilgiler bulunmaktadır. Kalem'de yer alan mizahi metinler içerik bakımından oldukça zengindir. Çünkü günlük hayatın kendisi sayfalarına taşımıştır. Bundan dolayı mizah yayınlarının içerik bakımından zengin olması da gayet doğaldır. Kalem'de yer alan metinlerde hayatın hemen her kesitinden sahneler rastlamamız mümkündür. Bu sahneler bazen Kadıköy Beşiktaş vapurundan bir sahne iken, bazen Meclis'ten bir sahne veya hayali bir durum olabilmektedir.<sup>33</sup>

Kalem yalnızca içeriğiyle değil aynı zamanda kâğıt ve baskısıyla da oldukça kaliteli bir yayın organıdır. Ancak tüm bunlara rağmen döneminin önemli bir mizah dergisi olarak II. Abdülhamit ve sonrasında İttihat ve Terakki yönetimini de eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu yüzden de sık sık iktidardan baskı görmüş ve bunlar sonucunda 130. sayısını çıkardıktan sonra kapanmıştır.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> C. Tanış, "Dalkavuk Gazetesi", s.2540.

<sup>32</sup> İbrahim Selçuk Ardıç, *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı(1908-1911)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2009, s.11-12.

<sup>33</sup> İ.S. Ardıç, "Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı(1908-1911)", s. 16-32.

<sup>34</sup> K.T. Türk, "Türk Siyasal Alanında Politik Mizah", s.73.

## 2.7. Cem Dergisi

II. Meşrutiyet'in ilanıyla yazılı mizah, geniş basın yelpazesi içinde son derece önemli yer tutar. Batılı modern mizah dergi ve gazeteleri içinde Cem, gerek mizah anlayışı gerekse karikatürlerindeki yetkinlik ile ayrı bir değer kazanır. Cem, kaba güldürüden ziyade konulara zarif ve ince yaklaşımı ile o dönem mizahına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Gülmece ve yergiye oturan geleneksel mizahımızı yeni bir yapılanma ile sunmuş, düşünce ile mizahı birleştirmiştir. Böylelikle mizah anlayışını yeni bir boyuta taşımıştır. Cem dergisi için Münir Süleyman Çapanoğlu da derginin bu özelliğine şu ifadeler ile dikkat çekmiştir : "Siyasi mizahın cidden ince örneklerini hem karikatürlerinde hem de yazılarında zevkle görmek ve okumak mümkündür."<sup>35</sup>

Cem dergisi 1910-1912 arası 43 sayı çıkmıştır. 25 Haziran 1911 ile 27 Temmuz 1912 tarihleri arasında yayın hayatına ara verilmiştir; 33. ve 34. sayılar arasında bir yıllık yayın boşluğu bulunmaktadır. Dergi 1927'de tekrar açılmış ve 2 Mayıs 1929'da tamamen kapatılmıştır. Haftalık yayınlanan derginin ilk sayısında Perşembe günleri çıktığı belirtilmiştir. Ancak ilerleyen sayılarda dergi cumartesi günleri çıkmaya başlamıştır. Dergide, Refik Halit ve Hamdullah Suphi dışında müstear adını tespit edebildiğimiz başka bir yazar yoktur. Ayrıca yazarların birden fazla müstear adla yazı yazması yazarların gerçek kimliğini tanımasını zorlaştırmaktadır. Cem'de çok önemli ve geniş yer tutan karikatürlerin çizeri, aynı zamanda derginin de sahibi olan Cemil Cem (1882-1950)'dir. Çağdaş Türk karikatürünün en önemli ustalarından biri olarak kabul edilen Cemil Cem karikatürlerinde genellikle Türkiye'nin siyasal yaşamını konu almıştır. İstanbul'da doğan ve hukuk eğitimi alan Cem, dışişlerinde görevli olarak Fransa'ya gitmiş ve 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Kalem dergisine karikatürler göndermeye başlamıştır. Karikatürlerinde altyazıya da önem veren Cemil Cem 1910'da İstanbul'a dönmüş ve aynı yıl kendi adını verdiği ünlü mizah dergisi Cem'i çıkarmaya başlamıştır. Özellikle portre karikatürleri çizen ve karikatürlerinde devlet adamlarının kişiliklerinin, dış görünüşlerinin en belirgin yanlarını ustaca yansıtan Cem, 1912'de, Balkan Savaşlarındaki yenilginin ardından dergiyi kapatarak Avrupa'ya gitmiştir. Cemil Cem, Cem dergisini ikinci kez 1927'de yeniden yayımlamaya başlamış fakat vergileri eleştiren bir karikatürü nedeniyle yargılanmış, Recep Peker'i konu alan bir karikatürü nedeniyle de dergisi 1928'de kapatılmış ve karikatür yayımlaması yasaklanmıştır.<sup>36</sup>

<sup>35</sup> Nermin Yazıcı," Yazılı Türk Mizahın Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem", *Turkish Studies*, 6/3, 2011, s. 1303.

<sup>36</sup> N. Yazıcı," Yazılı Türk Mizahın Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem", s.1304.

## 2.8. Eşek Gazetesi

Baha Tevfik tarafından 29 Kasım 1910 tarihinde yayın hayatına başlayan Eşek gazetesi ilk olarak 10.000 nüsha basılmış ve hemen satılmıştır. Daha sonra yoğun istek üzerine bu baskı 42.000'e kadar ulaşmıştır. Fakat yayın hayatına böylesine ihtişamlı bir başlangıç yapan Eşek gazetesi çok uzun ömürlü olmayıp, 16. sayıdan itibaren kapatılmıştır. Eşek sonraki dönemlerde kısa aralıklarla yayım hayatına devam etmiş ancak yine uzun ömürlü olmamıştır. Baha Tevfik mizah içerikli gazeteler çıkarmaya devam ettiyse de Uzun Kulak, Malum, Kibar bunlar da uzun soluklu olamayarak kapatılmıştır. Elimizde Hakkı Tarık Us arşivinden alınan gazetenin ilk sayısı ve üçüncü seneye ait 18 sayısı bulunmaktadır. Eşek gazetesi haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır.<sup>37</sup>

Gazete çeşitli başlıklar altında bazı bölümlerden oluşmaktadır. İlk Anırtı kısmında güncel olaylar hakkında genel değerlendirmeler yapılarak gazetenin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölüm daha sonraki sayılarda Eşek Diyor ki başlığı adı altında yayınlanmıştır. Havadis-i Dâhiliye ve Havadis-i Hariciye bölümlerinde yurt içindeki ve yurt dışındaki siyasi ve sosyal olaylar mizahi bir üslupla gazetenin bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Muhavereler kısmında genelde eşekler arasındaki karşılıklı konuşmalara yer verilerek güncel siyasi ve sosyal olaylar hicvedilmiştir. Evrak-ı Varide kısmına okuyuculardan gelen mektuplara ve bunlara verilen cevaplara yer verilmiştir. Felsefi, edebi, sosyal ve siyasal konulara ilişkin mektuplar yayımlandığı gibi gazeteyi eleştiren mektuplar da bu bölümde yer bulmuştur. Gazetenin en ilgi çekici bölümü ise ilk ve son sayfada yayımlanan karikatürlerdir. Karikatürlerde genellikle eşek fotoğrafı altında dönemin siyasi, sosyal, edebi ve felsefi konuları yer alırken, İttihat ve Terakki mensupları ile Babıâli'ye hükümete çok ağır eleştiriler yöneltilmiştir.<sup>38</sup>

## 2.9. Falaka Gazetesi

7 Ağustos 1911 tarihinde yayın hayatına başlayan Falaka haftada iki gün pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere toplam 19 sayı çıkmıştır. Bu, II. Meşrutiyet dönemindeki birçok basın organıyla benzer olarak gazetenin kısa ömürlü olduğunu göstermektedir. Falaka pazartesi ve perşembe günleri çıkan bir mizah gazetesidir. Her sayısında "Şimdilik pazartesi ve perşembe günleri sopa sallar, mizah gazetesidir" şeklinde belirtilmiştir. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Mahmut Nedim'dir. Bu isim her sayının birinci sayfasının sol üst köşesinde yazılıdır. Dokuzuncu sayısından itibaren sorumlu müdürü Mahmut

<sup>37</sup> M. Bozaslan, "II. Meşrutiyet Mizah Basınına Bir Örnek: Eşek Gazetesi", s.160.

<sup>38</sup> M. Bozaslan, "II. Meşrutiyet Mizah Basınına Bir Örnek: Eşek Gazetesi", s.166.

Kenan olmuştur.

Gazete, mizah gazetesi olarak yayın hayatına girmiş olsa da yayın politikası oldukça siyasi olmuştur. Falaka'da bazen başka gazetelere eleştiriler yöneltirken bazen de yeni çıkan gazetelerin reklamını yapmıştır. Mahmut Nedim imzalı ilk sayısındaki Meslek ve Maksat isimli yazısında, maksad-ı esasinin memleket ve millete hizmet olduğu anlatılmaktadır. Mahmut Nedim okuyucudan bir kimsenin herhangi bir konu ile ilgili şikâyeti varsa kendilerine bildirmeleri durumunda derhal neşre hazır olduklarını belirtmiştir. Gazetede yazıların birçoğu da imzasızdır.

Falaka, siyasi ve sosyal eleştirilerin yanı sıra dönemin en önemli konuları olan Trablusgarp Savaşı ve kolera salgını üzerinde kendi üslubu olan hicivli dille durmuştur. Ancak bu eleştiriler ağırlıklı olarak İtalya hükümetine yöneliktir. Gazete çeşitli başlıklar altında bazı bölümlerden oluşmaktadır. Bunlardan Dırıltı, Mahalle Kahvehanesi adlı başlıklarda güncel olaylar hakkında genel değerlendirmeler yapılarak gazetenin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümler hemen her sayıda yayınlanmıştır. Dâhili bölümünde ise yurt içindeki siyasi ve sosyal olaylar mizahi bir üslupla ve gazetenin bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Muhavereler kısmında ise aktüel olaylar hakkında kendi üslubunca hiciv yapmıştır. Bu yönleri itibariyle Falaka gazetesi dönemin mizah anlayışı ile birlikte sosyal ve siyasal hayatı hakkında önemli bilgiler sunan bir tarihi vesikadır.<sup>39</sup>

### Sonuç

Mizah 1870'lerden itibaren basın alanında kendisini göstermeye başlamıştır. Zamanla uygulanan siyasete muhalif olan, aydın ve okumuş kesimin düşüncelerini paylaştığı yer haline gelmiştir. Böylelikle yayınlanan yazı ve karikatürlerin siyasi hiciv içermesi, mizah gazete ve dergilerinin baskı altına alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Aydınların basılı malzemeler aracılığı ile yaptıkları eleştiriler, merkezî yönetimin baskısına maruz kalmıştır. Bu dönemde gazete ve dergilere sansür uygulanmış, gazeteler kapatılmış, aydınlar sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Bu cezaların şiddeti, II. Abdülhamid döneminde daha da artmıştır. Mizahın ve diğer basılı malzemelerin özgürlüğüne kavuşması ancak II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile gerçekleşmiştir. Hürriyet fikrinin önem kazandığı bu dönemde sansür kalkmış, birçok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemin ilk sekiz ayında sayısız mizah gazetesi de okuruna ulaşmıştır.

Bu çalışmada, incelenen gazetelerin teknik özellikleri, ne zaman yayın hayatına başladıkları ve kaç sayı çıktıkları incelenmiştir. Mizah gazetelerinde

<sup>39</sup> C. Tanış, "Falaka Gazetesi", s.379.

yayın politikalarında dönemin mizah anlayışı ile beraber sosyal ve siyasal hayata dair tespitleri ön planda tutulmuştur. Ayrıca dönemin önemli olayları eleştirel bir bakış açısı ile yorumlanmıştır. Siyasal konularda; II. Abdülhamit ile istibdat devrine yönelik olumsuz, eleştirel bir bakış açısı, mizahi bir dille okuyucuya sunulmuştur. Toplumsal konularda ise ağırlıklı olarak tramvay ve demiryollarının durumu, vapur ve şimendiferlerde yüksek sesle konuşulması, kız okullarının açılması gibi konuları sütunlarına taşınmıştır.

### Kaynakça

ARDIÇ, İ.S.(2009). *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı (1908-1911)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

AYDIN, T. (2017). *Boşboğaz ile Güllabi Mizah Gazetesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BOZASLAN, M.(2016). "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Yayıncılığına Bir Örnek: Eşek Gazetesi", *Journal of History and Future*, 2/3, 155-170.

ÇAKMAK, F.(2015). Karagöz Mizah Dergisi Sütunlarında I. Dünya Savaşı, *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, 362.

ÇELİK, Y.(2017)." II. Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi Geveze", *Karadeniz*, 35, 34.

ÇEVİKER, T.(1989). *İmzasız Karikatürler Antolojisi*, Adam Yayınları, İstanbul.

DAVULCU, E.(2015)."II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: El Üfürük-El Üfürük'e Zeylen Körük-Ton Ton Risalesi-Çıngırak-Mahkum", *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/37, 858-859.

DEMİRKOL, G. (2016)."Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi", *Akademik Bakış*, 10/19, 142.

EŞİGÜL, E. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Mizah Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NALCIOĞLU, B."Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basının İlkleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 253.

KAMILOĞLU, Z. (2014). *2002-2011 Dönemi Türk Siyasetinde Mizah*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SEVİNDİK, A. (2017)."Selçuklu- Osmanlı- Cumhuriyet Dönemi Üzerinden Türk Mizahının Gelişimi ve Bugünü", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/58, 367-378.

SEYHAN, S. (2013)."II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", *Turkish Studies*,8/3, 496-516.

ŞAHİN, E. (2017)."Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlıda Mizah Basını", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2.

TANIŞ, C. (2017)."II. Meşrutiyet Dönemi Basınının Bir Temsilcisi: Falaka", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 373-382.

TANIŞ, C. (2018)."II. Meşrutiyet Döneminde Mizah: Dalkavuk Gazetesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7/4, 2535-2550.

TİKEN, S. (2015)."Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *A.Ü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, 403-415.

TOPUZ, H. (2014). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

TÜRK, K.T. (2015). *Türk Siyasal Hayatında Politik Mizah*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ULUCAN, F. (2014)."Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul", *KSBD Süreli Yayınlar Özel Sayısı*, 13-22.

YAZICI, N. (2011)."Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3, 1299-1313.